

Redakcja naukowa
Anna Pawlak, Beata Skwarek,
Justyna Stadniczeńko, Oksana Petrenko

**W TROSCIE O ROZWÓJ I BEZPIECZEŃSTWO DZIECKA
WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE
ASPEKTY SPOŁECZNO-PRAWNE**

WYDAWNICTWO
AEH

**W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka
we współczesnym świecie.
Aspekty społeczno-prawne**

Redakcja naukowa:

Anna Pawlak, Beata Skwarek, Justyna Stadniczeńko, Oksana Petrenko

Legnica – Warszawa 2022

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

Publikacja finansowana ze środków Firm GATES POLSKA Sp. z o. o.,
Legnicka Specjalna Strefa Ekonomiczna S.A., Koleje Dolnośląskie S.A.

Recenzenci:

prof. dr hab. Joanna Konarska
prof. dr hab. Olga Suchomlińska

Copyright © 2022 by Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie
Copyright © 2022 by Collegium Witelona Uczelnia Państwowa

Projekt okładki:
Zbigniew Gol

Collegium Witelona Uczelnia Państwowa
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica
tel. 76 723 22 80 do 83
uczelnia@collegiumwitelona.pl
www.collegiumwitelona.pl
www.wydawnictwo.collegiumwitelona.pl

Korekta, skład i łamanie:
Krystyna Gajaszek, Waldemar Gajaszek
Stowarzyszenie „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica
tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04
www.wa.legnica.edu.pl

ISBN 978-83-66552-55-5

Wydawnictwo
Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej
ul. Okopowa 59
01-043 Warszawa

Spis treści

Table of contents	7
Słowo od redaktorów	11

Część I

RODZINA I DZIECKO

Jacek Sobczak, Ksenia Kakareko

Konstytucyjne prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego oraz religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniemami	15
--	----

Stanisław Leszek Stadniczeńko

Błędne rozumienie osobowej natury człowieka i uwarunkowania destrukcyjne rodziny we współczesnej cywilizacji	39
--	----

Marek Michalak

Zagrożenie praw dziecka podczas pandemii koronawirusa	57
---	----

Жанна Стельмашук, Надія Гринькова, Аліна Ваколюк

Відповідальне батьківство: теоретичні аспекти	69
---	----

Тетяна Ципан

Соціально-правові та педагогічні основи виховання дітей у сім'ї	85
---	----

Ольга Павелків

Сімейне виховання в системі освіти Японії	109
---	-----

Оксана Петренко

Ідеї дитиноцентризму в зарубіжній педагогічній теорії: актуалізація проблеми вільного виховання	131
---	-----

Сергій Петренко

Оволодіння цифровою грамотністю і безпека дітей в цифровому просторі: актуалізація проблеми	155
---	-----

Część II

SZKOŁA I BEZPIECZEŃSTWO UCZNIÓW

Ольга Поліщук, Юлія Шалівська

Особливості формування моральних переконань учнів в умовах
 нової української школи 183

Роман Павелків, Іванна Хомич

Психологічні передумови розвитку суспільно значущої поведінки
 в молодшому шкільному віці 200

Інна Петренко

Вимоги до формування безпечного простору шкільної кімнати
 початкової школи у контексті Концепції Нової української школи 217

Віталій Павелків, Катерина Павелків, Віктор Панасюк

Психолого-педагогічні умови попередження ризикованої поведінки
 у учасників молодіжних субкультур 227

Людмила Баліка

Теоретичні основи формування культури екологічної поведінки
 учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій 241

Katarzyna Sępowicz-Buczko, Stefania Kozłowska

Bezpieczeństwo w serwisach społecznościowych w opinii uczniów
 liceum ogólnokształcącego 265

Світлана Бричок

Теоретичні основи проблеми виховання культури безпеки
 життєдіяльності здобувачів вищої педагогічної освіти 289

Віта Боса

Підготовка майбутніх філологів в Україні засобами сучасних
 інформаційно-комунікаційних технологій: методологія проблеми 309

Łukasz Trzeciak

Polskie regulacje prawne dotyczące kierowania hulajnogą elektryczną
 i urządzeniem transportu osobistego przez dzieci 329

Część III

ASPEKTY SOCJALNO-PRAWNE

Elżbieta A. Maj	
Socjalna ochrona dziecka w perspektywie podstawowych praw człowieka	339
Larysa Gajewska, Natalia Pobirchenko, Beata Skwarek	
Praca socjalno-wychowawcza z rodziną we współczesnych warunkach: kontekst polsko-ukraiński	349
Наталія Коляда	
Дитячий рух у просторі соціального життя	363
Любов Нечипорук	
Соціальна робота з безпритульними дітьми	375
Григорій Пустовіт	
Теоретико-прикладні засади соціального захисту дітей і учнівської молоді в закладах позашкільної освіти	391
Світлана Щудло, Ірина Мірчук, Оксана Зелена	
Небезпеки вільного часу у підліткових практиках у період пандемії COVID-19 (на матеріалах міжнародного соціологічного проєкту)	413

Część IV

GŁOS STUDENTÓW

Marta Olszewska	
Andrzej Frycz Modrzewski o roli wychowania człowieka	429
Катерина Попова	
Когнітивний і виховний потенціал полікультурної освіти	439
Ірина Поліщук	
Т. Д. Дем'янок про роль громадських організацій у системі превентивного виховання дітей	453
Informacje o autorach	465

Table of contents

A word from the editors 11

Part I

FAMILY AND CHILD

Jacek Sobczak, Ksenia Kakareko

The constitutional right of parents to provide their children with a moral and religious upbringing and teaching in accordance with their convictions 15

Stanisław Leszek Stadniczeńko

The erroneous understanding of the personal nature of man and the conditions for the family destruction in modern civilization 39

Marek Michalak

Threats to children's rights during the coronavirus pandemic 57

Zhanna Stelmashuk, Nadiya Hrynkova, Alina Vakoliuk

Responsible attitude: theoretical aspects 69

Tetiana Tsipan

Socio-legal and pedagogical basis raising children in the family 85

Olha Pavelkiv

Family education in japan's education system 109

Oksana Petrenko

Ideas of child centrism in foreign pedagogical theory: actualization of the problem of free upbringing 131

Serhii Petrenko

Digital literacy and child safety in the digital space: actualizing the problem 155

Part II**SCHOOL AND PUPIL SAFETY****Olga Polishchuk, Yulia Shalivska**

Features of formation of moral beliefs of students in the conditions
of the new ukrainian school 183

Roman Pavelkiv, Ivanna Khomych

Psychological prerequisites for the development of socially significant
behavior in primary school age 200

Inna Petrenko

Requirements for the formation of a safe space of the school room
of primary school in the context of the concept of the new ukrainian school 217

Vitaliy Pavelkiv, Kateryna Pavelkiv, Viktor Panasiuk

Psychological and pedagogical conditions of risky behavior prevention
of youth subcultures participants 227

Lyudmila Balika

Theoretical fundamentals of formation of culture of ecological behavior
of primary school students by means of interactive technologies 241

Katarzyna Sępowicz-Buczko, Stefania Kozłowska

Security in social networking services in the opinion of students
from the general secondary school 265

Svitlana Brychok

Theoretical essentials of the problems of the upbringing of the culture
of life safety of applicants of higher pedagogical education 289

Vita Bosa

Preparing future philologists in ukraine with the use of modern information
and communication technologies: a methodology of the problem 309

Łukasz Trzeciak

Polish legal regulations regarding the driving of an electric scooter
and personal transport device by children 329

Part III**SOCIAL AND EDUCATIONAL ASPECTS**

Elżbieta A. Maj	
Social protection of a child in terms of fundamental human rights	339
Larysa Gajewska, Natalia Pobirchenko, Beata Skwarek	
Social and educational work with the family in contemporary conditions: the polish-ukrainian context	349
Nataliia Koliada	
Children's movement in the space of social life	363
Nechiporuk Lyubov	
Social work with homeless children	375
Hryhorii Pustovit	
Theoretical and applied principles of social protection of children and student youth in extracurricular education institutions	391
Svitlana Shchudlo, Iryna Mirchuk, Oksana Zelena	
Dangers of free time in adolescent practices during the covid-19 pandemic (On the international sociological project)	413

Part IV**STUDENTS' VOICE**

Marta Olszewska	
Frycz Modrzewski – the Role of (Human) Upbringing	429
Kateryna Popova	
Cognitive and educational potential of multicultural education	439
Iryna Polishchuk	
T.D. Demianyuk on the role of non-governmental organizations in the system of preventive education of children	453
Information about the authors	465

Ольга Поліщук

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-7734-4459

e-mail: olga_2210@ukr.net

Юлія Шалівська

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-5435-569X

e-mail: shalivska81@gmail.com

Особливості формування моральних переконань учнів в умовах нової української школи

РЕЗЮМЕ

У статті досліджено сутність моральних переконань як одного з важливих компонентів свідомості людини. Розглянуто передумови виникнення і розвитку моральних переконань учнів в умовах Нової української школи. Розкрито зміст понять «мораль», «моральне виховання» та «моральні переконання». Виділено й схарактеризовано основні складові моральних переконань: раціональний, емоційний та вольовий компоненти. Моральне виховання як дієвий вплив на почуття, свідомість та поведінку вихованців розглядається як цілеспрямований процес формування норм моралі, вироблення поведінкових навичок у різноманітних життєвих ситуаціях. Особлива увага приділена вихованню позитивного емоційного ставлення до моральних норм і вимог та становленню власної внутрішньої позиції кожного учня. Моральні переконання визначаються як внутрішньо прийняті особистістю, укорінені в її свідомості уявлення й розуміння про добро і зло, про правильні і неправильні моральні відносини; як стійкі, тверді погляди людини на свою власну поведінку й поведінку інших людей; як об'єднання розуму, почуттів і волі людини; як одне з найголовніших внутрішніх спонукань особи до моральної поведінки. Стійкі моральні переконання – плід багаторічної роботи вихователя, учителів і самостійних зусиль школяра, що виявляються в усвідомлюваному, цілеспрямованому процесі самовиховання.

Основний зміст дослідження становить аналіз шляхів і засобів формування в умовах Нової української школи моральних переконань учнів, що сприяють практичному вирішенню проблеми єдності моральної свідомості і нормативної поведінки на різних етапах індивідуального розвитку особистості кожного школяра. Обґрунтовано думку про те, що моральні переконання можуть успішно формуватися на ґрунті звичок. Звичка, як відомо, є стійкою схильністю людини до тих чи інших способів поведінки за певних життєвих обставин. Якщо спочатку учні виконують якісь дії заради задоволення конкретної потреби, то згодом – завдяки багаторазовим повторенням – саме виконання цих дій стає їхньою стійкою потребою. Моральні звички, що формуються у шкільному віці, значною мірою визначають у майбутньому дієвість особистісних переконань.

Авторами простежено процес формування моральних переконань учнів в умовах НУШ. З'ясовано, що важливою умовою ефективності виховних впливів

є здійснення морального виховання на підґрунтях педагогіки партнерства – спілкуванні, взаємодії і співпраці між учнем, учителями та батьками. Добровільно об'єднуючись однаковими прагненнями та метою, учні, педагоги й батьки, стають зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітньо-виховного процесу, кожен з яких відповідає за результат. Важливу роль відіграє узгоджене застосування різноманітних форм, засобів, прийомів виховної роботи з учнями як у закладі освіти, так і у сім'ї. Від характеру сімейного виховання значною мірою залежить ефективність усієї освітньої діяльності школи. Водночас найбільш широкі й різноманітні можливості для формування моральних переконань учнів на всіх етапах їхнього шкільного життя створюються саме у школі. Відтак, щоб компетентнісний підхід, як основа Нової української школи, повноцінно впроваджувався й сприяв якісній підготовці дітей до викликів сьогодення, вихованню здатності набувати моральних переконань, необхідно, щоб дії учителів та батьків у даному напрямку були паралельними й узгодженими. У виховному процесі потрібно забезпечити орієнтацію на особистість учня, довірливі взаємозв'язки, включення школярів у чітку систему вимог, контролю, взаємної відповідальності, у практику моральних стосунків на засадах рівноправності й взаємоповаги.

На основі вивчення наукових праць встановлено, що помітний вплив на моральний розвиток школяра, зокрема формування його поглядів й моральних переконань має поведінка дорослих, насамперед батьків та учителів, їхні погляди, думки, особисті якості й переконання. Вирішальними факторами успішного формування стійких моральних переконань учнів є цілеспрямована систематична послідовна виховна робота сім'ї та школи, спрямована на засвоєння моральних норм і принципів, кращих зразків, практична діяльність.

Ключові слова: мораль, моральне виховання, моральні норми, моральні цінності, моральний вибір, моральні переконання, Нова українська школа, компетентнісний підхід, учні, почуття власної гідності, учитель, звичка, сім'я.

Постановка проблеми

Важливі зміни та перетворення, що відбуваються у соціально-економічному просторі України, зумовили також і реформування шкільництва, головною метою якого стало створення Нової української школи (НУШ), в якій приємно навчатись і яка дає учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті, можливість бути конкурентоспроможними та гармонійно розвиненими особистостями зі сформованою моральною свідомістю та власними переконаннями.

Головне завдання Нової української школи – виховати інноватора та громадянина, який уміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. Відтак, вагоме значення в освітньому процесі, окрім набуття базових компетентностей, мають мораль, моральне виховання, формування ключових засад яких відбувається не лише у виховній та позакласній діяльності, а й у процесі вивчення кожного навчального предмета.

Загалом моральне виховання пояснюють як систематичний вплив на особистість з метою передачі їй існуючих у суспільстві моральних цінностей та розвитку її здатності до морального вдосконалення. Окрім Концепції Нової української школи (2016 р.), про важливість морального виховання наголошено у низці інших нормативно-правових

документів: Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі

освіти, Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2012 р.) та ін.

У концепції Нової української школи моральне виховання передбачає розвиток в учнів ціннісних ставлень і суджень, норм, принципів та переконань, що слугуватимуть базою для їх щасливого особистого життя та успішної взаємодії у суспільстві. При цьому виховний процес стає невід'ємною складовою усього освітнього процесу і зорієнтовується на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні, соціально-політичні та інші¹.

У контексті ідей Нової української школи одне з основних завдань морального виховання полягає у розвитку гуманності – сукупності моральних якостей особистості, що виражають ставлення до людини як вищої цінності: чуйності, доброзичливості, готовності допомогти, в умінні зрозуміти іншого, поставити себе на місце іншого, в здатності до толерантності та співчуття². Відтак, у педагогічному процесі зростає частка проєктної, командної, групової діяльності. Саме ці аспекти за правильної організації породжують в учнів моральні якості, норми поведінки, переконання.

Важливість цілеспрямованого формування стійких моральних переконань в учнів зумовлена саме тим, що людина може мати відмінні знання, практичні уміння, але в моральному відношенні не бути підготовленою до життя. Розв'язати цю проблему можна у процесі особливої, специфічної і цілеспрямованої виховної роботи, що базується на певних закономірностях, потребує часу та вдало дібраних форм і методів впливу на свідомість, характер, поведінку кожного школяра.

Аналіз останніх досліджень з проблеми

Теоретико-практичні основи морального виховання учнів розробляли К. Ушинський, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші видатні педагоги. Окремі аспекти проблеми морального виховання учнів досліджували В. Білоусова, М. Болдирев, В. Галузинський, В. Гурін, В. Горєєва, В. Кумарін, І. Мар'єнко, А. Мудрик, Т. Цвєлих та ін. Особливості підготовки майбутніх вчителів до морального виховання учнів стали предметом наукових розвідок М. Барни, І. Бєха, Г. Васяновича, Д. Герцока, М. Красовицького, Р. Скульського та ін. Проблеми виховання моральних переконань вивчали свого часу І. Бєх, М. Гуменюк, І. Зязюн, А. Филатов. Г. Кукушкін, Б. Шиян.

Незважаючи на численні наукові дослідження проблем морального виховання, питання формування моральних переконань учнів залишається одним із найскладні-

¹ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / М-во освіти і науки України, URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>, с. 19, Дата звернення: 30.11.2021 р.

² Н. Басюк, *Орієнтири вчителя у моральному вихованні молодших школярів*, „Рідна школа” 2007, № 3, С. 21–22.

ших як у педагогічній теорії, так і на практиці, а в умовах Нової української школи набуває ще більшої актуальності й потребує нового осмислення.

Мета статті: теоретично обґрунтувати особливості формування моральних переконань учнів в умовах Нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження

У Програмі «Нова українська школа у поступі до цінностей» виховання визначається як цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадянській і професійній компетентності та цілісній самореалізації³. Метою виховання постає розвиток духовно-моральної особистості, здатної бути повноцінним суб'єктом суспільно значущих соціальних взаємин.

У цьому аспекті головні завдання вчителя Нової української школи – навчитись створювати і використовувати у шкільному житті ситуації, в яких знання і дії були б злиті та дозволили б фіксувати динаміку духовно-морального розвитку дитини; допомогти дитині розвиватись від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, для якого необхідні самостійність у прийнятті рішень і моральний вибір; формувати у процесі повсякденної освітньої діяльності та різноманітних життєвих ситуаціях стійких моральних переконань.

Але перш ніж простежити процес розвитку моральних переконань учнів у процесі шкільного навчання, розкриємо зміст ключових понять дослідження та схарактеризуємо основні складові цього феномена.

У науково-педагогічній літературі моральне виховання розглядається як цілеспрямований і організований процес формування моральних якостей особистості, рис характеру, навичок і звичок моральної поведінки, на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності⁴.

Мораль трактується як система поглядів і уявлень, норм, оцінок, що регулюють моральну поведінку людей у суспільстві⁵. Мораль регулює поведінку людини у всіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, науці, в сімейних, особистих, колективних, міжнаціональних та міжнародних стосунках.

Моральні переконання – це внутрішньо прийняті особистістю, укорінені в її свідомості уявлення і поняття про добро і зло, про правильні і неправильні моральні відносини; це, інакше кажучи, тверді погляди людини на свою власну поведінку і поведінку інших людей; це стійкі, свідомі моральні уявлення людини, відповідно до яких вона вважає за потрібне діяти так і не інакше.

Щоб цілеспрямовано керувати процесом формування моральних переконань, необхідно з'ясувати їх структуру та місце в системі інших компонентів повноцінної особистості, визначити головні соціальні й психологічні фактори, що зумовлюють виникнення і розвиток моральних переконань на певних етапах психічного розвитку дитини.

³ І. Д. Бех, *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*, Київ 2018, 40 с.

⁴ Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьева, Н. І. Зеленкова, *Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посіб.*, Кривий Ріг: КДПУ, 2008, 187 с.

⁵ А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко, *Педагогіка*, Київ: Знання-Прес, 2003, 418 с.

Формування моральних переконань, як і свідомості особистості в цілому, є соціально детермінованим процесом. Неодмінною умовою виникнення упевненостей у людині є усвідомлення нею змісту і об'єктивної необхідності моральних норм суспільства та їх добровільне і самостійне дотримання в конкретних життєвих ситуаціях. За цієї умови суспільні моральні норми перетворюються у внутрішні еталони і мотиви поведінки людини. Результатом такого перетворення і є виникнення в особистості стійких моральних переконань.

До складу моральних переконань входять три основні компоненти: раціональний, емоційний та вольовий. Розглянемо кожний із цих компонентів окремо, а також охарактеризуємо їх взаємозв'язки.

Відомо, що дитина не народжується з готовою моральною свідомістю: їй не властиві жодні моральні погляди, вона не має уявлення про добро і зло, не знає про існування принципів і норм моралі, правил поведінки. Все це людина здобуває у процесі свого життя, діяльності й спілкування завдяки цілеспрямованим виховним впливам, навчанню. Для того, щоб робити добро і протидіяти злу, людина повинна мати певні знання про те, що є добре, а що – погано, бо лише при наявності знань про норми поведінки можливий усвідомлюваний і вмотивований самостійний вибір вчинку, який відповідає або ж суперечить існуючим моральним нормам.

Отже, знання моральних норм і зафіксованих у них моральних вимог до поведінки людей є необхідним компонентом моральних переконань. При цьому для формування моральних переконань не має істотного значення сама форма моральних знань. Вони можуть виступати в свідомості людини як у вигляді теоретичного, так і емпіричного відображення об'єктивної дійсності. Адже моральні переконання бувають властиві як тим людям, які мають глибокі теоретичні знання моральних принципів і норм, так і тим, хто не піднявся у своїх знаннях моральних істин до високого рівня узагальнення. Життя дає немало прикладів, які підтверджують правильність цієї думки. Хоча цілком зрозуміло, що у першому випадку ймовірність помилок у знаннях значно менша, ніж у другому. Глибокі знання суспільних норм, моральних вимог дають змогу людині всебічно аналізувати моральні явища, поведінку інших людей і свою власну, на належному рівні усвідомлення приймати рішення, робити моральний вибір⁶.

Цінність знань як структурного компонента моральних переконань визначається насамперед тим, наскільки людина здатна застосовувати ці знання до аналізу конкретних ситуацій, якою мірою вона користується ними і може на їх основі давати узагальнену оцінку вчинкам оточуючих людей і своїх власних, класифікувати їх і відносити до відповідних моральних категорій (наприклад, категорії «добро» і «зло»). Вміння особистості аналізувати вчинок, оцінювати його з позицій глибоко усвідомлених моральних норм значною мірою зумовлює процес формування у неї стійких моральних переконань. Знання, які лежать в основі переконань людини, – це ті знання, в «правильності і життєвій важливості яких людина глибоко впевнена і які служать їй керівництвом до дії».

Раціональне набуває моральної цінності в структурі переконання лише в результаті його органічного злиття з почуттями особистості, тобто в тому випадку, коли людина здатна не лише розрізняти добро і зло, але й відчувати внутрішню потребу і готовність

⁶ О. В. Сідлецька, *Моральне виховання молодших школярів (методичні поради, дидактичний матеріал)*, „Початкове навчання та виховання” 2005, № 19, С. 80–92.

робити добро іншим і водночас переживати почуття відрази до всього, що суперечить гуманності. Якщо раціональний компонент у моральному переконанні виступає як розуміння особою питань добра і зла у навколишньому світі, а також у собі самій, знання моральних норм, принципів, усвідомлення моральних цілей, засобів їх досягнення, то емоційний компонент є своєрідним внутрішнім мірилом моральної сприйнятливості особи, її здатності переживати глибоке задоволення від поведінки інших людей і своєї власної, в якій реалізуються певні моральні норми, або ж відчувати невдоволення, обурення, докори сумління у випадках їх порушення.

Емоційний компонент несе в собі домінуюче психологічне навантаження у процесі функціонування моральних переконань, оскільки саме в ньому виражається ставлення особи до моральних норм і вимог. Він є також джерелом мотиваційної, спонукаючої функції морального переконання. В почуттях, як структурному елементі моральних переконань, найвиразніше виявляється перетворення зовнішніх моральних вимог у моральні самовимоги.

Людина, яка діє згідно з власними переконаннями, самостійно і вільно робить моральний вибір і приймає відповідне рішення. При цьому вона не лише передбачає реакцію інших людей на її вчинок, але й сама постійно контролює себе, оцінює свої дії і вчинки. Бути гідною звання людини у власних очах для неї не менш важливо, ніж завоювати повагу оточуючих. Почуття власної гідності, яке є показником досить високого рівня розвитку самосвідомості людини, її здатності до самоаналізу, являє собою один з найважливіших особистісних чинників, які забезпечують дієвість моральних переконань. Недостатній розвиток почуття власної гідності, так само як і поваги до інших людей, зумовлює несприйнятливості людини до моральних цінностей, робить її невідповідною виховним впливам⁷.

Глибоке усвідомлення сутності моральних норм у поєднанні з переживанням їх істинності спричиняє виникнення у людини суб'єктивної готовності неухильно керуватися цими нормами у своїй поведінці. Такий стан суб'єктивної готовності людини діяти відповідно до засвоєних через розум і почуття моральних норм характеризує третій – вольовий компонент морального переконання. Він є результатом високого ступеня вираженості у свідомості людини раціонального та емоційного моментів у засвоєнні певних моральних норм. Звідси можна зробити висновок, що між раціональним, емоційним та вольовим компонентами морального переконання існує нерозривний зв'язок. Наявність у структурі морального переконання вольового компонента зумовлює його дієвість. Вона являє собою одну із суттєвих характеристик морального переконання особистості. Завдяки елементу волі моральне переконання виступає як мотив реального вчинку, спрямованого на досягнення людиною особистісно значущої мети. Через волю відбувається процес втілення морального переконання особистості в її конкретних моральних вчинках, в результаті чого забезпечується тісна єдність свідомості й поведінки. Отже, у вольовому компоненті морального переконання найбільш чітко виявляється його дійова сторона, а внаслідок цього і його зв'язок з об'єктивною дійсністю.

Про дієвість переконання людини можна судити на основі її фактичної поведінки в ситуації морального вибору, тобто за умов, коли виникає необхідність вибрати один

⁷ Н. Шелехова, *Уроки моральності: Виховна година на тему «Авторитет», „Шкільний світ”* 2003, № 12, С. 5.

з двох чи кількох варіантів учинків. Ситуація морального вибору вимагає від людини самостійності і прийняття належного рішення та здійснення відповідного цьому рішенню вчинку, в якому якраз і виявляється та реалізується її моральне переконання⁸.

Про несформованість моральних переконань у людини можуть свідчити не лише її дії, які суперечать моральним нормам, але й усвідомлена нею нейтральна поведінка в ситуації морального вибору. Часто позиція «невтручання» є не менш характерним показником моральної убогості людини, ніж явний аморальний вчинок.

З опису суті морального вибору видно, що в житті людини більш чи менш часто бувають такі моменти, коли вона стає перед необхідністю реалізувати свої моральні переконання. При цьому прийняття рішення і вибір вчинку зумовлюється не тільки конкретними об'єктивними обставинами, а й суб'єктивними можливостями самої людини: її здатністю зважувати всі «за» і «проти», аналізувати і тверезо оцінювати ситуацію, обирати відповідні, морально виправдані засоби для реалізації вчинку і досягнення завдяки йому морально значущої мети; крім цього, важливу роль відіграє спроможність людини встановлювати контроль над власними спонуканнями, що йдуть у розріз з її моральними переконаннями, з почуттям совісті і морального обов'язку. Отже, в ситуації морального вибору виразно виявляються і діють як єдине ціле всі складові елементи морального переконання – раціональний, емоційний та вольовий⁹.

Життєві ситуації, які ставлять людину перед необхідністю здійснювати моральний вибір, бувають різної міри складності. В одних випадках людині доводиться вибирати між протилежними за значенням моральними цінностями: між справедливістю і несправедливістю, між чесністю і безчестям, між чуйністю і черствістю, тобто вибирати між добром і злом. Для особи, яка досягла досить високого рівня у своєму моральному розвитку, вибір у таких ситуаціях не становить надмірної складності. Іноді – залежно від життєвого досвіду, від набутих моральних звичок – людина приймає належне рішення у цих випадках без особливого напруження.

В інших ситуаціях моральний вибір може гранично ускладнюватися тим, що людині доводиться вибирати між цінностями, кожна з яких має для неї високу моральну значущість. Це так звані ситуації морального конфлікту, коли моральні цінності – норми, принципи ніби вступають у суперечність одна з одною, стикаються між собою, оскільки прийняття людиною рішення діяти на користь однієї веде до ліквідації можливості реалізувати іншу моральну цінність. У таких ситуаціях непомірно зростає відповідальність особистості за моральний вибір. Вони вимагають від людини максимального використання всіх її морально-вольових ресурсів.

Отже, прийняття рішення в ситуаціях морального конфлікту і подолання суперечностей між моральними цінностями здійснюється людиною на основі встановлення їх певної ієрархії і формування наміру діяти згідно з більш високими моральними цінностями: обов'язок перед Батьківщиною усвідомлюється людиною у наведених вище прикладах як більш високий за її моральний обов'язок перед сім'єю. Звідси випливає два важливі висновки, що характеризують сутність переконань, а також саму особу як їх носія¹⁰.

По-перше, людина не може бути абсолютно незалежною від соціальних умов, у яких вона живе, виховується. Отже, моральний вибір не має суто індивідуального характеру, оскільки моральні переконання особистості, її моральні якості формуються

⁸ Ibidem.

⁹ А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко, *op. cit.*, 418 с.

¹⁰ О. В. Сідлецька, *op. cit.*, С. 80–92.

лише в процесі соціального виховання, участі в житті суспільства. Моральні переконання, як і моральна свідомість людини в цілому, зумовлюються соціальною природою суспільства, в якому вона виховується. Винятково сприятливі умови для морального розвитку особистості, формування її моральних переконань створені в Новій українській школі, що відкриває широкі можливості для гармонійного поєднання суспільних вимог до особи з її переконаннями.

По-друге, в ситуації конфлікту моральних цінностей з усією очевидністю виявляється органічний зв'язок моральних переконань особи з її іншими ідейними переконаннями. Ось чому в принципі комплексного підходу до постановки виховної роботи, єдності ідейного і морального розвитку людини в ході її освітньої діяльності розкривається одна з основних психологічних закономірностей становлення людської особистості. Моральні переконання – це суспільні моральні вимоги, норми, принципи, що трансформувались у процесі виховання і власного життєвого досвіду людини в її індивідуальні значущі еталони поведінки і служать їй мотиваційною основою вибору моральних вчинків.

Таким чином, моральні переконання є надзвичайно складним компонентом у структурі свідомості людини, а їх вияв у реальній поведінці зумовлюється багатьма факторами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Моральні переконання не виникають у дитини зненацька і на точно визначеному часовому рубежі її становлення як особистості. У своєму розвитку вони проходять ряд послідовних етапів: від елементарних переконань дитини до зрілих переконань дорослої людини. Виникнення у дитини моральних переконань нерозривно пов'язане з особливостями засвоєння нею моральних вимог, правил, норм та способами регуляції поведінки¹¹.

Вже з самого початку навчання в школі дитина має всі об'єктивні можливості для того, щоб відчувати відповідальність за власне навчання і поведінку, усвідомлювати свої права і обов'язки. Вона вперше практично переконується в тому, наскільки тісно пов'язане все, що і як вона робить, як поводитися, з інтересами інших учнів. Дитина починає розуміти, що необхідно обмірковувати свої дії та вчинки, думати про те, як позначатся вони на оточуючих; їй доводиться стримувати свої бажання, які суперечать інтересам колективу класу. Все це разом з процесом учіння, який вимагає систематичних зусиль, цілеспрямованої трудової діяльності; позитивно впливає на розвиток в учнів вольової поведінки. Внаслідок цього дитина може не тільки керуватися цілями, які ставить перед нею доросла людина, а й навчається сама свідомо ставити певні цілі й самостійно контролювати свою поведінку і діяльність з метою їх досягнення. Останній факт є особливо важливою передумовою виникнення моральних переконань.

У молодшому шкільному віці відбувається розвиток самосвідомості дитини, що почався в дошкільний період. Самооцінка молодшого школяра є вже деякою мірою результатом його власної думки про себе. Завдяки тому, що успіхи дитини в навчанні та її поведінка систематично оцінюються вчителем, учні молодшого шкільного віку поступово засвоюють критерії оцінки, які використовують в оцінних судженнях стосовно себе самих. Молодші школярі досягають більш високого, ніж старші дошкільники, ступеня в розвитку почуття власної гідності. Під впливом освітньої діяльності,

¹¹ Л. А. Шульга, *Інноваційні підходи до формування моральних переконань молодших школярів*, „Педагогіка і психологія” 2002, № 1, С. 148–154.

досвіду життя в колективі класу наприкінці молодшого шкільного віку в дітей з'являються такі важливі моральні риси, як вимогливість до себе, самокритичність, скромність. На цій основі виникає психологічна готовність дитини до здійснення самоконтролю поведінки і діяльності відповідно до засвоєних вимог, правил.

Наведені факти свідчать про виникнення у молодшого школяра якісно нового типу регуляції поведінки й діяльності, що виявляється в поступовому зростанні можливостей дитини у самостійному здійсненні морального вибору. Важливу роль в якому відіграє розвиток понятійного мислення, аналітико-синтетичної діяльності, яка особливо активізується наприкінці молодшого шкільного віку. Завдяки цьому дитина може самостійно аналізувати поведінку оточуючих і свою власну, співвідносити вчинки з правилами, а також з конкретною життєвою ситуацією. Встановлення ж зв'язку між результатом вчинку та його мотивом дається дитині набагато важче. Від усвідомлення мотиву вчинку залежить моральна оцінка поведінки, розуміння її морального смислу, що є невідмінним показником сформованості морального переконання. Як свідчать психологічні дослідження, а також життєві спостереження, усвідомлення зв'язку між результатом вчинку та його мотивами стає доступним учням під кінець молодшого шкільного віку. Наприклад, діти 9-10 років уже здатні оцінювати вчинок на основі врахування його мотиву. Однак це стосується вчинків інших людей. В усвідомленні мотивів власних вчинків, а отже, і в їх моральній оцінці у дітей цього віку помітне значне відставання. Таким чином, незважаючи на те, що молодший школяр у своєму моральному розвитку робить значний крок уперед порівняно з старшим дошкільником, він ще неспроможний піднятися на той рівень, за якого поведінка починає визначатися моральними переконаннями. Обмежений життєвий досвід, особливості мислительної діяльності не дають дитині цього віку можливості виробити самостійні погляди на існуючі моральні вимоги, правила, норми, визначити власні моральні орієнтації, що є необхідною умовою появи моральних переконань.

І хоча ні в дошкільному, ні в молодшому шкільному віці моральні переконання як цілісні структурно-функціональні утворення не виробляються, однак моральна свідомість, вольова регуляція поведінки, які вже з'явилися в дитини, є необхідною базою переконання. Крім того, на їх основі у дошкільників і молодших школярів формуються моральні звички, які відіграють важливу роль у формуванні в дітей моральних переконань на наступних вікових етапах їх розвитку.

Вирішальні зміни у загальному психічному і соціальному розвитку дитини відбуваються також і в підлітковому віці. Ці зміни зумовлюють виникнення у підлітків перших моральних переконань. Передусім слід вказати на зміни в провідній діяльності, оскільки саме діяльність є визначальним фактором розвитку моральних переконань. Учні вперше приступають до систематичного вивчення основ наук, що вимагає від них оволодіння новими способами і прийомами освітньої діяльності, більш високого рівня розвитку абстрактного мислення. Якщо навчальною діяльністю в молодших класах керував один учитель, то тепер цей процес здійснюється під керівництвом багатьох учителів, кожний з яких є неповторною індивідуальністю, із своїми поглядами на речі, зі своїми смаками, інтересами. Тому зрозуміло, що навіть при цілковитій єдності вимог педагогічного колективу кожний учитель вносить щось неповторне, своєрідне в освітній процес. Завдяки цьому створюються широкі можливості для пізнання учнями не лише вузлових, але й важливих для них життєвих істин, так би мовити, під різними кутами зору. Це сприяє виникненню у них вміння бачити явища з різних сторін, фор-

мує самостійну оцінку, відносно стійкі погляди на навколишню дійсність та на себе самих¹².

Важливу роль у формуванні в підлітків моральних переконань відіграють класний і загальношкільний колективи. Місце учня в колективі тепер уже визначається не тільки станом його навчальних справ, а і його загальнолюдськими якостями. Зростають, зокрема, вимоги підлітків до тих рис своїх однолітків, які характеризують моральне обличчя особистості. Особливої уваги в колективі підлітків набувають такі якості, як чесність, відвертість, готовність допомогти товаришеві у важкі хвилини, почуття власної гідності, самостійність, самовладання.

У колективі класу поступово складається відносно стійка і самостійна громадська думка, яка зумовлює процес інтенсивного засвоєння правил і норм колективу кожним з його членів і перетворення цих правил і норм у внутрішні регулятори поведінки. В центрі уваги колективу підлітків найчастіше стають ті моральні норми, які передбачають певні взаємини між людьми, їх ставлення один до одного в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Отже, коло правил, норм моральної поведінки значно розширюється і виходить далеко за межі шкільного життя. В колективі складаються власні погляди, оцінки, які в окремих випадках суперечать поглядам та оцінкам дорослих.

Важливу роль у моральному розвитку підлітка, у формуванні його моральних переконань відіграють нові якісні зрушення у самосвідомості. І хоча процес розвитку самосвідомості відбувається і в попередні вікові періоди життя дитини, проте найбільшою інтенсивністю він досягає саме в підлітка, який вже має багато можливостей для того, щоб по-новому усвідомити різні сторони свого «Я». Крім того, він відчуває в цьому постійну необхідність: близькі до дійсних уявлення про себе, правильна самооцінка, реальні домагання забезпечують йому можливість знайти бажане місце в колі однолітків, уникати конфліктів у процесі самоутвердження, задовольняти потребу в самостійності.

Прагнення до дорослості, самостійності посилює інтерес підлітка як до оточуючих людей – дорослих і однолітків, так і до себе самого. Всі ці життєво важливі питання підліток з'ясує для себе в процесі спілкування з дорослими, старшими за віком дітьми та з однолітками. У зв'язку з цим спілкування стає одним із важливих факторів визрівання моральних переконань підлітка. Він уже керується у своїй поведінці певними нормами не лише тому, що «так треба», а виходячи з усвідомлення логіки моральних норм. Внаслідок цього підліток уже здатний здійснювати не тільки вибір морального вчинку, а й моральних цінностей, які він відносно самостійно апробує в процесі навчальної діяльності й спілкування, що вже виходить далеко за рамки школи і сім'ї. Відбувається своєрідна переорієнтація з «дитячих норм» поведінки на «норми дорослих». Підліток здатний уже більш повно усвідомлювати не лише мотиви вчинків оточуючих людей і своїх власних, але й бачити причини, своїх вчинків у самому собі. Доказом цього є зростання можливостей саморегуляції поведінки в учнів підліткового віку, яка у частини з них досягає вищої своєї форми – самовиховання¹³.

Поряд із позитивними змінами у розвитку моральної свідомості підлітка необхідно відзначити і моменти, які не дають йому змоги досягти у розвитку своїх моральних переконань зрілих і довершених форм. Слід передусім звернути увагу на певну невідповідність між порівняно широким діапазоном усвідомлюваних і особистісно значущих

¹² О. П. Третяк, *Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів*, Харків: Основа, 2013, 159 с.

¹³ *Ibidem*, 159 с.

моральних цінностей (правил, норм) і значно вужчим арсеналом конкретних способів регуляції власної поведінки в реальних життєвих ситуаціях. Відомо, наприклад, що для переважної більшості підлітків характерне захоплення всім надзвичайним, героїчним; вони виявляють глибокий інтерес до моральної сторони людських вчинків, ставлять перед собою складні завдання по самовихованню таких рис, як самовладання, наполегливість, самостійність. Водночас вони ще недостатньо розуміють, що ці якості людина може сформувати в себе необов'язково за якихось виключних обставин, а й у звичайних буднях: в сумлінному і відповідальному ставленні до навчання, суспільно корисної праці, в неухильному дотриманні норм поведінки, у дисциплінованості на уроках і т. ін.

Отже, при порівняно глибокому усвідомленні правил і норм моралі, при яскраво вираженому пристрасному бажанні дотримуватися їх у житті підлітки виявляють ще досить незначний рівень самоорганізації поведінки. Внаслідок цього в моральних переконаннях учнів підліткового віку ще недостатньо виражений вольовий компонент.

Констатуючи факт виникнення моральних переконань у підлітковому віці, треба разом з тим відзначити деякі їх специфічні властивості. Діапазон моральних переконань підлітка є ще порівняно вузьким. Моральні переконання стосуються переважно тих сфер життєдіяльності, в яких підліток має найбільш широкі можливості для самостійної апробації відповідних правил, норм. Це передусім переконання, які виникають у процесі навчальної діяльності й спілкування в колективі однолітків. Наприклад, у підлітків виробляються порівняно стійкі переконання, що стосуються норм товариських і дружніх взаємин, ставлення до навчальної діяльності. Інтенсивне формування в цей період колективних зв'язків, постійна і активна участь підлітків у житті колективу сприяють виникненню у них принципової і суворої вимогливості до своїх однолітків, до себе самого: такі риси, як повага людської гідності, справедливість, чесність, вірність даному слову, і норми поведінки, в яких ці риси виявляються, – все це зумовлює зміст перших моральних переконань.

Враховуючи той факт, що переконання підлітків ще не виступають як цілісна система моральних регуляторів поведінки, а стосуються лише окремих сфер їх життєдіяльності, ці переконання можна умовно назвати одиничними моральними переконаннями. Дальший розвиток моральних переконань відбувається на наступних вікових етапах становлення особистості¹⁴.

Вирішальний етап у формуванні моральних переконань особи пов'язаний з юнацьким віком. Це – період, коли відбуваються кардинальні зміни в соціальному становищі людини. Так, перед старшокласниками вперше постає серйозна проблема – вибір свого життєвого шляху. Необхідність практичного розв'язання цієї проблеми великою мірою позначається на всій психіці старшокласника, на його ставленні до життя, до себе самого. Знайти своє місце в житті, в суспільстві – означає не лише обрати професію, але й визначити для себе моральні цінності, а на їх основі – лінію моральної поведінки.

У розвитку моральних переконань в юнацькому віці важливу роль відіграє навчання. В старших класах, як відомо, істотно змінюється характер навчальної діяльності: від засвоєння конкретних наукових закономірностей окремих навчальних дисциплін учні переходять до вивчення їх теоретичних і методологічних основ. Завдяки цьому роз-

¹⁴ Басюк Н., *op. cit.*, С. 21–22.

ширюються можливості для усвідомлення старшокласниками глибоких взаємозв'язків між різними явищами об'єктивної дійсності, що сприяє формуванню у них світогляду.

Органічною складовою частиною світогляду особистості, як уже відзначалося, є її моральні переконання. В юнацькому віці відбувається даліше формування моральних переконань. На відміну від одиничних моральних переконань, які виникають під кінець підліткового віку, моральні переконання в старшому шкільному віці набирають широко узагальненого, системного характеру. В ранній юності зростає інтерес до етичних проблем, виробляються власні погляди юнака чи дівчини на ті норми поведінки, які раніше сприймалися ними як такі, що не підлягають критичному аналізу. Відбувається своєрідна переоцінка моральних цінностей, ієрархізація їх значущості з власної точки зору. Саме тому учні старших класів виявляють стійкий інтерес до дискусій з дорослими, однолітками на теми моралі, в ході яких вони пристрасно відстоюють свої погляди на життя, власне розуміння норм людських взаємин, призначення людини, смислу її існування.

Формування моральних переконань у ранній юності тісно пов'язане з ідеалами, що стають у цьому віці важливим компонентом моральної свідомості. В ідеалі втілюється система найбільш актуальних прагнень старшокласника. Стосовно морального розвитку, зокрема, формування моральних переконань, ідеал виконує функцію еталона, пристрасно бажаної кінцевої мети, на досягнення якої старшокласник свідомо спрямовує всю свою активність. Завдяки цьому процес самовиховання стає в учнів старшого шкільного віку цілеспрямованим, набирає системного характеру¹⁵.

На новий ступінь розвитку піднімається в ранній юності самосвідомість особистості. Порівняно з підлітками, самооцінка старшокласників стає більш незалежною і стійкою. Внаслідок цього поглиблюється усвідомлення учнями зв'язків між їх моральними рисами і реальною поведінкою, дотриманням моральних норм, принципів. Оцінюючи свої моральні якості, старшокласники усвідомлюють, що та чи інша риса може вважатися притаманною їм лише тоді, коли вони постійно виявляють її у відповідних моральних вчинках.

Одним з важливих факторів формування моральних переконань старшокласників є учнівський колектив. У процесі різноманітних видів колективної діяльності і спілкування учні критично осмислюють, перевіряють на практиці засвоєні раніше моральні норми, спільними зусиллями виробляють власні погляди на складні питання людської моральності.

Формування моральних переконань в юнацькому віці зумовлюється також глибоким усвідомленням особою нерозривного зв'язку між моральною цінністю вчинку і його мотивом. Якщо, наприклад, підлітки в цьому відношенні ще допускаються помилок, то учні старших класів аналіз вчинку розпочинають із з'ясування мотивів і лише на цій основі роблять висновок про його моральну цінність. Крім того, старшокласники при оцінці вчинку здатні враховувати і такий важливий момент, як необхідність відповідності між метою і засобами, за допомогою яких людина досягає цієї мети.

Таким чином, учні старшого шкільного віку досягають такого ступеня соціального і психічного розвитку, за якого вони стають спроможними свідомо і самостійно здійснювати не тільки вибір морального вчинку, а й вибір самих моральних цінностей (норм, принципів), що забезпечує їм високий рівень свідомої саморегуляції поведінки

¹⁵ О. П. Кгун, *Мораль та її норми. Бесіда, „Позакласний час“* 2006, № 7, С. 79–80.

і всієї діяльності в цілому. Завдяки цьому моральні переконання в ранньому юнацькому віці вперше виступають у свідомості особи як системні, структурно завершені утворення, в яких відносно чітко виражені функції раціонального, емоційного та вольового компонентів.

Цілком зрозуміло, що в ранньому юнацькому віці процес розвитку моральних переконань не закінчується. Він продовжується на наступних вікових етапах і фактично триває протягом усього свідомого життя людини. На основі власного життєвого досвіду людина змінює, уточнює зміст своїх моральних переконань, встановлює для себе нові принципи. Іноді їй доводиться переживати важкі періоди руйнування окремих переконань, якщо останні виявилися хибними і не витримали перевірки часом.

Незважаючи на те, що перші моральні переконання виникають лише у підлітковому віці, їх фундамент закладається вже у ранні роки життя дитини. Дбаючи про формування у дітей моральних переконань, важливо пам'ятати, що кожний віковий період має щодо цього свої переваги, можливості, найбільш повне використання яких визначає моральний розвиток особистості не лише на даному віковому етапі, а й на всіх наступних, і зумовлює своєчасну появу у неї стійких, твердих поглядів на свою власну поведінку і поведінку інших людей.

На нашу думку, моральні переконання можуть успішно формуватися на ґрунті звичок, які, як відомо, є усталеною схильністю людини до тих чи інших способів поведінки за певних життєвих обставин. Якщо, скажімо, спочатку дитина виконує якісь дії заради задоволення конкретної потреби (наприклад, щоб заслужити похвалу дорослого), то згодом – завдяки багаторазовим повторенням – саме виконання цих дій стає її стійкою потребою. Позитивні моральні звички, що формуються у дитини в ранньому віці, значною мірою визначають у майбутньому дієвість її переконань.

До виховання моральних звичок у дитини як передумови формування її моральних переконань доцільно приступити вже тоді, коли дитина, починає розуміти мову дорослого, його вимоги, поради, пояснення, дозволи, заборони. Водночас, більшість батьків належно оцінюють значення перших уроків морального виховання дитини, роль моральних звичок у формуванні її моральних переконань лише у старшому шкільному віці¹⁶.

Важлива роль у подоланні цієї суперечності відводиться Новій українській школі, в якій, починаючи уже з перших років навчання дітей, створюються винятково сприятливі умови для вироблення позитивних моральних звичок. Зокрема, в процесі освітньої діяльності вчителів поступово привчає дітей дисципліновано поводитися під час уроків, на перервах, стимулює їх до взаємодопомоги, взаємоконтролю, самоконтролю. Виховання в учнів молодшого шкільного віку навіть таких, на перший погляд, простих звичок, як звертатися до вчителя з дозволу, не підказувати, уважно слухати, ділитися з однокласниками навчальним приладдям є серйозною підготовкою до формування стійких моральних переконань¹⁷.

Концепція НУШ говорить про те, що виховний процес обов'язково повинен орієнтуватись на цінності «морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе

¹⁶ Н. Шелехова, *op. cit.*, С. 5.

¹⁷ І. Д. Бех, *op. cit.*

ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)». На основі цих і згаданих вище цінностях, – якщо вони стануть органічно притаманними учням звичками, – значно легше виховувати під час їх навчання у середніх та старших класах такі важливі моральні риси і переконання, як щедрість, повага до людської гідності, піклування про інших, відповідальне ставлення до дорученої справи тощо¹⁸.

Одним із важливих засобів виховання почуттів і формування на цій основі моральних переконань є оцінка дитячих вчинків. Учні початкової школи глибоко переживають задоволення, радість, коли дорослі хвалять їх за хороший вчинок, за виявлену доброту, чуйність у ставленні до інших або ж сором, смуток за негідні вчинки, безсердечність, черствість. Чи не усі вихователі знають, що позитивні оцінки дій і вчинків дитини приносять хороші результати. Та, на жаль, іноді дорослі хвалять дітей лише за те, що вони роблять щось хороше для самих себе і не завжди дбають, щоб якомога частіше давати дітям можливість переживати позитивні емоції, радість від зроблених ними корисних справ для оточуючих.

Щоб дитина поступово звикала прислухатися до настроїв і почуттів інших людей, щиро раділа їхнім успіхам, вміла співчувати і допомагати в біді, дуже важливо розвивати чуйність не заради однієї лише похвали. Відтак, необхідно давати їй змогу самостійно усвідомити і пережити радість за свій хороший вчинок, сором – за поганий. І чим старшою стає дитина, тим частіше треба спонукати її до самостійного обмірковування й оцінювання власних дій і вчинків, а також вчинків інших людей на основі вже відомих дитині моральних вимог, правил, норм, установок.

Чималих за обсягом моральних знань у ході навчання діти здобувають, засвоюючи правила поведінки учнів, реагуючи на пояснення та вимоги дорослих, самостійно читаючи відповідну літературу, маючи перед собою взірцеві моральні ідеали.

Важливою умовою ефективності виховних впливів є здійснення морального виховання на підґрунтях педагогіки партнерства – спілкуванні, взаємодії і співпраці. Добровільно об'єднуючись однаковими прагненнями та спільною метою, учні, педагоги й батьки, стають зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітньо-виховного процесу, кожен з яких відповідає за результат. Важливу роль відіграє також узгоджене застосування різноманітних форм, засобів, прийомів виховної роботи з учнями як у закладі освіти, так і у сім'ї. Від характеру сімейного виховання значною мірою залежить ефективність усієї освітньої діяльності школи. Водночас найбільш широкі й різноманітні можливості для формування моральних переконань учнів на всіх етапах їхнього шкільного життя створюються саме у школі. Відтак, щоб компетентнісний підхід, як основа Нової української школи, повноцінно впроваджувався й сприяв якісній підготовці дітей до викликів сьогодення, вихованню здатності набувати моральних переконань, необхідно, щоб дії учителів та батьків у даному напрямку були паралельними й узгодженими. У виховному процесі потрібно забезпечити орієнтацію на особистість учня, довірливі взаємозв'язки, включення школярів у чітку систему вимог, контролю, взаємної відповідальності, у практику моральних стосунків на засадах рівноправності й взаємоповаги.

Таким чином, необхідною умовою формування у дитини стійких моральних переконань є наявність у неї системи позитивних моральних звичок, прикладів для наслідування, вихованість особистих моральних почуттів. Тому найважливіше завдання

¹⁸ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи...

батьків, учителів та вихователів Нової української школи полягає у тому, щоб отримані знання не лише тісно поєднувалися з наявним в учнів реальним досвідом моральної поведінки, але й сприяли його збагаченню, служили ефективним засобом подальшого морального вдосконалення і самовдосконалення підлітків та юнацтва, формуванню у них стійких моральних переконань, що значною мірою зумовлює і формування у них активної життєвої позиції в їх прагненні утверджувати своєю поведінкою і діяльністю моральні норми, принципи, відстоювати справедливість, активно протидіяти злу; в неухильному виконанні свого обов'язку, в почутті совісті як усвідомленні моральної відповідальності перед самими собою. Дбаючи про формування у дітей моральних переконань, важливо пам'ятати, що кожний віковий період має щодо цього свої переваги, можливості, найбільш повне використання яких визначає моральний розвиток особистості не лише на даному віковому етапі, а й на всіх наступних, і зумовлює своєчасну появу у неї стійких, твердих поглядів на свою власну поведінку і поведінку інших людей. Саме в Новій українській школі кожен учень має широкі й різноманітні можливості для вироблення моральних переконань на всіх етапах шкільного життя, для включення у систему вимог, контролю, взаємної відповідальності, у практику моральних стосунків з однолітками на основі рівноправності, поваги й толерантності. Відтак, освітній процес, у ході якого одночасно забезпечується і розумовий, і моральний розвиток, стає дієвим фактором виховання моральної свідомості формування у школярів стійких моральних переконань за умови яскравої наочності, очевидності морального змісту того, що вона бачить, робить та спостерігає.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення вимагають умови формування моральних переконань учнів на основі застосування інноваційних технологій, підготовки майбутніх учителів до здійснення такої діяльності з учнями різного віку в умовах запровадження Нової української школи, виконання фундаментальних досліджень, присвячених ролі освітнього середовища, умовам партнерської взаємодії суспільства, батьків дітей і вчителів для підвищення ефективності цих процесів тощо. У цьому й вбачаємо перспективи подальших розвідок.

Бібліографія

- Басюк Н., *Орієнтири вчителя у моральному вихованні молодших школярів*, „Рідна школа” 2007, № 3, С. 21–22.
- Бех І. Д., *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*, Київ 2018, 40 с.
- Кгун В., *Мораль та її норми. Бесіда*, „Позакласний час” 2006, № 7, С. 79–80.
- Кондрашова Л. В., Лаврентьєва О. О., Зеленкова Н. І., *Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посіб.*, Кривий Ріг: КДПУ, 2008, 187 с.
- Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л., *Педагогіка*, Київ: Знання-Прес, 2003, 418 с.
- Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / М-во освіти і науки України, URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>, с. 19, Дата звернення: 30.11.2021 р.

- Сідлецька О.В., *Моральне виховання молодших школярів (методичні поради, дидактичний матеріал)*, „Початкове навчання та виховання” 2005, № 19, С. 80–92.
- Третяк О.П., *Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів*, Харків: Основа, 2013, 159 с.
- Шелехова Н., *Уроки моральності: Виховна година на тему «Авторитет»*, „Шкільний світ” 2003, № 12, С. 5.
- Шульга Л.А., *Інноваційні підходи до формування моральних переконань молодших школярів*, „Педагогіка і психологія” 2002, № 1, С. 148–154.

SUMMARY

Olga Polishchuk, Yulia Shalivska

Features of formation of moral beliefs of students in the conditions of the new ukrainian school

The article explores the essence of moral beliefs as one of the important components of human consciousness. The preconditions for the emergence and development of moral beliefs of students in the New Ukrainian school are considered. The meaning of the concepts “morality”, “moral education” and “moral beliefs” is revealed. The main components of moral beliefs are identified and characterized: rational, emotional and volitional components. Moral education as an effective influence on the feelings, consciousness and behavior of students is seen as a purposeful process of formation of moral norms, the development of behavioral skills in various life situations. Particular attention is paid to the education of a positive emotional attitude to moral norms and requirements and the formation of their own inner position of each student. Moral beliefs are defined as internally accepted by the individual, rooted in his mind ideas and understanding of good and evil, the right and wrong moral relations; as a person’s stable, firm views on his own behavior and the behavior of others; as the union of the mind, feelings and will of man; as one of the most important internal motivations of a person to moral behavior. Stable moral convictions – the result of many years of work of educators, teachers and independent efforts of the student, which are manifested in a conscious, purposeful process of self-education.

The main content of the study is the analysis of ways and means of forming in the New Ukrainian school of moral beliefs of students that contribute to the practical solution of the problem of unity of moral consciousness and normative behavior at different stages of individual development of each student. The opinion that moral beliefs can be successfully formed on the basis of habits is substantiated. The habit, as we know, is a persistent predisposition to certain behaviors in certain life circumstances. If at first students perform some actions to meet a specific need, then later – due to repeated repetition – the very implementation of these actions becomes their constant need. Moral habits that are formed at school age, largely determine the future effectiveness of personal beliefs.

The authors traced the process of forming students’ moral beliefs in the conditions of NUS. It was found that an important condition for the effectiveness of educational influences is the implementation of moral education on the basis of partnership pedagogy – communication, interaction and cooperation between students, teachers and parents. By voluntarily uniting with the same aspirations and goals, students, teachers and parents become interested partners, equal participants in the educational

process, each of which is responsible for the result. An important role is played by the coordinated use of various forms, means, methods of educational work with students both in the educational institution and in the family. The effectiveness of all educational activities of the school largely depends on the nature of family upbringing. At the same time, the widest and most diverse opportunities for the formation of moral beliefs of students at all stages of their school life are created in school. Therefore, for the competency approach, as the basis of the New Ukrainian School, to be fully implemented and contribute to the quality preparation of children for today's challenges, education of the ability to acquire moral convictions, it is necessary that teachers and parents in this direction be parallel and coordinated. In the educational process it is necessary to ensure the orientation of the student's personality, trusting relationships, inclusion of students in a clear system of requirements, control, mutual responsibility, in the practice of moral relations on the basis of equality and mutual respect.

Based on the study of scientists, it is established that the behavior of adults, especially parents and teachers, their views, opinions, personal qualities and beliefs have a significant impact on the moral development of students, in particular the formation of their views and moral beliefs. The decisive factors in the successful formation of stable moral beliefs of students are purposeful systematic consistent educational work of the family and school, aimed at mastering moral norms and principles, best practices, practical activities.

Key words: morality, moral education, moral norms, moral values, moral choice, moral beliefs, New Ukrainian school, competence approach, students, self-esteem, teacher, habit, family.

STRESZCZENIE

Olga Polishchuk, Yulia Shalivska

Osobliwości kształtowania moralnych przekonań uczniów w warunkach nowej ukraińskiej szkoły

W artykule została zbadana istota przekonań moralnych jako jednego z ważnych składników ludzkiej świadomości. Przeprowadzono analizę przesłanek powstania i rozwoju przekonań moralnych uczniów w warunkach Nowej Ukraińskiej Szkoły. Zaznaczono treść pojęć „moral” i „wychowanie moralne” oraz „przekonania moralne”. Wyodrębnione i scharakteryzowane są podstawowe składniki przekonań moralnych: komponenty racjonalne, emocjonalne oraz stanowcze. Wychowanie moralne jako skuteczny wpływ na uczucia, świadomość oraz zachowanie wychowanków jest rozpatrywane jako celowy proces kształtowania norm moralności, rozwijania umiejętności behawioralnych w różnych sytuacjach życiowych. Szczególną uwagę poświęcono wychowaniu pozytywnego emocjonalnego stosunku do norm i wymagań moralnych oraz kształtowaniu własnej wewnętrznej pozycji każdego ucznia. Moralne przekonania definiuje się jako wewnętrznie przyjęte przez osobę, zakorzenione w jej świadomości wyobrażenia i rozumienia dobra i zła, prawidłowych i nieprawidłowych relacji moralnych; jako wytrwałe, stanowcze poglądy człowieka na swoje własne zachowanie oraz zachowanie innych ludzi; jako połączenie umysłu, uczuć i woli człowieka; jako jedno z najważniejszych bodźców wewnętrznych osoby do zachowania moralnego. Twarde przekonania moralne są owocem wieloletniej pracy wychowawcy, nauczycieli oraz samodzielnych wysiłków ucznia, przejawiających się w świadomym, celowym procesie samowychowania.

Główną treścią badania jest analiza sposobów i środków kształtowania moralnych przekonań uczniów w warunkach Nowej Ukraińskiej Szkoły, które przyczyniają się do praktycznego rozwiązania problemu jedności świadomości moralnej i zachowania normatywnego na różnych etapach indywidualnego rozwoju osobowości każdego ucznia. Została udowodniona myśl o tym, że moralne przekonania mogą być skutecznie kształtowane na podstawie nawyków. Nawyk, jak wiadomo, jest trwałą predyspozycją człowieka do tych lub innych sposobów zachowania w określonych okolicznościach życiowych. Jeśli najpierw uczniowie wykonują pewne czynności w celu zaspokojenia konkretnej potrzeby, to później – dzięki wielokrotnym powtórzeniom – właśnie wykonanie tych czynności staje się ich stałą potrzebą. Nawyki moralne, które są kształtowane w wieku szkolnym, w znacznym stopniu określają w przyszłości skuteczność przekonań osobistych.

Autorzy prześledzili proces kształtowania przekonań moralnych uczniów w warunkach Nowej Ukraińskiej Szkoły. Wyjaśniono, że ważnym warunkiem skuteczności wpływów wychowawczych jest wychowanie moralne na podłożu pedagogiki partnerstwa – komunikacji, interakcji oraz współpracy między uczniem, nauczycielami a rodzicami. Dobrowolnie łącząc się z tym samym pragnieniem oraz celem, uczniowie, nauczyciele oraz rodzice stają się zainteresowanymi współnikami, równoprawnymi uczestnikami procesu edukacyjno-wychowawczego, w którym każdy jest odpowiedzialny za wynik. Ważną rolę odgrywa skoordynowane zastosowanie różnorodnych form, środków, technik pracy z uczniami zarówno w placówce oświatowej, jak i w rodzinie. Od charakteru wychowania rodzinnego w znacznym stopniu zależy efektywność całej działalności edukacyjnej szkoły. Jednocześnie najszersze i najbardziej różnorodne możliwości kształtowania moralnych przekonań uczniów na wszystkich etapach ich życia szkolnego są tworzone właśnie w szkole. Otóż, aby podejście kompetencyjne, jako podstawa Nowej Ukraińskiej Szkoły, było w pełni wdrażane oraz przyczyniło się do jakościowego przygotowania dzieci do wyzwań teraźniejszości, do wychowania zdolności zdobywania przekonań moralnych, konieczne jest, aby działania nauczycieli oraz rodziców w tym kierunku były równoległe i skoordynowane. W procesie wychowawczym należy zapewnić orientację na osobowość ucznia, zaufanie do stosunków wzajemnych, włączać uczniów do wyraźnego systemu wymagań, kontroli, wzajemnej odpowiedzialności, do praktyki stosunków moralnych na zasadach równości i wzajemnego szacunku.

Na podstawie przestudiowanych prac naukowych ustalono, że zauważalny wpływ na rozwój moralny ucznia, w szczególności kształtowanie jego poglądów oraz przekonań moralnych, ma zachowanie dorosłych, przede wszystkim rodziców oraz nauczycieli, ich poglądy, opinie, cechy osobiste i przekonania. Decydującymi czynnikami udanego kształtowania trwałych przekonań moralnych uczniów jest celowa systematyczna i konsekwentna praca wychowawcza rodziny i szkoły, ukierunkowana na opanowanie moralnych norm i zasad, najlepszych wzorów działalności praktycznej.

Słowa kluczowe: moralność, wychowanie moralne, normy moralne, wartości moralne, wybór moralny, przekonania moralne, Nowa Ukraińska Szkoła, podejście kompetencyjne, uczniowie, poczucie własnej wartości, nauczyciel, umiejętność, rodzina.

REDAKTORZY OPRACOWANIA:

ANNA PAWLAK, doktor prawa, radca prawny, adiunkt, Instytut Nauk Prawnych, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie.

BEATA SKWAREK, doktor nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki, adiunkt, Zakład Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych i Humanistycznych, Collegium Witelona Uczelnia Państwowa.

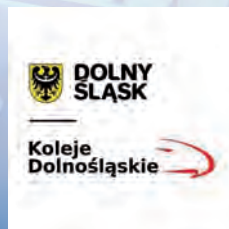
JUSTYNA STADNICZEŃKO, doktor prawa, adiunkt, Instytut Nauk Prawnych, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie, sędzia Sądu Okręgowego w Opolu.

OKSANA PETRENKO, profesor, doktor nauk pedagogicznych, kierownik Katedry Teorii i Metodologii Edukacji, Rówieński Państwowy Uniwersytet Humanistyczny.

Publikacja stanowi rezultat współpracy wielu ośrodków akademickich, podmiotów edukacyjnych, organizacji społecznych w toczącej się dyskusji na arenie międzynarodowej na temat rozwoju oraz bezpieczeństwa dzieci we współczesnym świecie. Jest to wspólna inicjatywa Collegium Witelona Uczelnia Państwowa i Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie przy współpracy z ukraińskim i niemieckim środowiskiem naukowym prowadzonej od roku 2018.

Publikacja *W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka we współczesnym świecie. Aspekty społeczno-prawne* jest zbiorem opracowań poświęconych złożonym zagadnieniom społeczno-prawnym i problemom związanym z funkcjonowaniem dzieci w środowiskach społecznych, w szczególności rodzinnym oraz szkolnym.

ISBN 978-83-66552-55-5

9 788366 552555